

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE**

**TEZĂ DE DOCTORAT
COMITATUL ZARAND (1861-1876)
REZUMAT**

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. UNIV. DR. NICOLAE BOCȘAN**

**DOCTORAND:
FELICIA MARIANA ADĂSCĂLIȚEI (GLIGOR)**

**CLUJ-NAPOCA
2012**

Lucrarea cu titlul „Comitatul Zarand (1861-1876)”, și-a propus să aducă o contribuție la studierea istoriei moderne a românilor zărădeni, o regiune complexă și puțin cercetată până în prezent, în raport cu Transilvania sau alte regiuni românești. În elaborarea acestei lucrări am pornit de la dorința de a restitui și introduce în circuitul științific informații noi despre „Ținutul Zarandului.”

Abordarea acestui subiect de istorie regională vizează reconstituirea istorică asupra unor instituții cu rosturi importante pentru comunitatea românească din Ungaria, având la bază, în primul rând, investigația istorică cu scopul de a descoperi și analiza informația inedită, de proveniență arhivistică și reconstituirea organizării instituționale precum și a modului de funcționare a instituțiilor centrale și locale din perimetrul Comitatului Zarand, în perioada administrației românești, 1861-1876. Instituția comitatului o regăsim și în Năsăud, Făgăraș și Severin, dar considerăm că în zona Zarandului, profilul instituției se suprapune peste o comunitate românească numeroasă cu o conștiință de sine consolidată.

Lucrarea propune un subiect de istorie regională, reconstituirea istorică are însă în vedere integrarea acestui subiect în istoria românilor transilvăneni dar și în istoria românilor trăită în afara granițelor Transilvaniei.

Pornind de la informațiile arhivistice, presă și surse bibliografice, lucrarea propune o reconstituire și o analiză a faptelor situate pe terenul înfruntărilor politice în cadrul unui comitat românesc, Zarandul, aflat în această perioadă 1861-1876, în granițele statului maghiar. Lucrarea propune tratarea monografică a acestui comitat, în timpul administrației românești, în cadrul unei structuri tematice.

Debutul regimului liberal a însemnat pentru provinciile Imperiului Austriac restaurarea vechilor autonomii, anterioare anului 1848, adaptate la cerințele timpului. În acest context, implicarea românilor din Transilvania în mișcarea pentru drepturi naționale s-a făcut alături de maghiari și sași, pentru a dobândi statutul la care erau îndreptățiți atât ca număr, cât și prin trecutul istoric. Actele juridice în baza cărora s-a creat noul cadru instituțional au fost Diploma din 20 octombrie 1860 și patenta din 26 februarie 1861. Contextul a favorizat înființarea Comitatului Zarand cu administrație românească, dar din nefericire și împotriva cursului firesc al evenimentelor, ca urmare a deciziei imperiale din 27 decembrie 1860, Partiumul (comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc, Zarand, orașul Zalău și districtul Chioar) a fost încorporat Ungariei, acțiunea realizându-se în primăvara anului 1861.¹

¹ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca 2000, p. 29.

Pentru a înțelege situația Zarandului în perioada administrației românești (1861-1876) am abordat evoluția istorică și teritorială, structurile de populație pentru a putea identifica cadrul istoric și etnic. Statisticile vremii, menționate în surse, demonstrează faptul că populația acestui comitat este predominant românească. Din sursele studiate, rezultă că Zarandul nu a suferit nici un fel de arondări teritoriale, menținându-și structura din 1861 până în 1876.

Pentru a scrie despre Comitatul Zarand am apelat, în primul rând, la o istoriografie care tratează epoca modernă, ce poate fi alocată unor demersuri ce țin de prezentarea generală a perioadei. În al doilea rând există o istoriografie a cazului particular, cu referire directă la Comitatul Zarand, această istoriografie de la general la particular, alături de sursele arhivistice este prezentată, tematic, în primul capitol al lucrării intitulat *Stadiul cercetărilor asupra comitatului Zarand (1861-1876). Repere istoriografice*, dar și pe parcursul lucrării în cadrul fiecărei teme abordate. Rezultă, din această analiză istoriografică, lipsa unei lucrări care să trateze monografic perioada administrației românești a Zarandului și a implicațiilor pe care această perioadă le-a avut asupra populației.

Capitolul al II-lea al lucrării tratează *Evoluția teritorială și istorică a Comitatului Zarand* și vizează următoarele aspecte: caracteristici geografice (cu referire la limitele geografice și formele de relief), evoluția istorică și teritorială a Zarandului, dar și implicațiile zărăndenilor în evenimentele istoriei naționale până la jumătatea secolului al XIX-lea.

Din punct de vedere al modului de viață al zărăndenilor descoperim ca o constantă, intercondiționarea vieții populației de aici, de către formele de relief. În funcție de elementele geografice din zona Zarandului se dezvoltă ocupațiile și se cristalizează un mod de viață al locuitorilor. Se disting aici, două forme de relief cu răsfrângeri asupra ocupațiilor și așezărilor: muntele și lunca. Partea muntoasă este acoperită cu păduri de stejar și fag, (cu pășuni bogate în ierburi) cu fânețe bogate în nutreț și importante zăcăminte de minereuri prețioase (aur, argint, fier, aramă sau cărbuni) oferind condiții prielnice în vederea dezvoltării meșteșugurilor, cum ar fi prelucrarea lemnului, în practicarea păstoritului și creșterii vitelor, respectiv pentru minerit. Lunca Crișului Alb, cu un pământ mai roditor, este prielnică pentru o agricultură intensă și pentru creșterea vitelor mari. Cum cea mai mare parte a Zarandului este muntoasă, cu un pământ luto-calcaros, astfel încât nici în anii ploioși nu se poate obține o recoltă îndestulătoare, obligați fiind să se adapteze factorilor de mediu zărăndenii și-au întemeiat așezări meșteșugărești, în care principala sursă de existență, pentru locuitorii lor o constituia meșteșugul pe care-l practicau.

Din punct de vedere al evoluției istorice și teritoriale a Zarandului, constatăm că în funcție de contextul istoric, Comitatul Zarand a fost supus unor arondări teritoriale, chiar desființat în 1784 și reînființat în 1790. Evoluția istorică a acestui teritoriu, de-a lungul istoriei sale, ne ajută să

analizăm dintr-o altă perspectivă perioada administrației românești. Condițiile grele de viață ale zărăndenilor, prezentate în cadrul acestui capitol, explică de ce această zonă, a Zarandului, a reprezentat centrul unor evenimente istorice cu rezonanță națională și nu numai cum ar fi: *Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan și Revoluția de la 1848-1849*, evenimente a căror desfășurare, pentru zona Zarandului, am tratat-o în acest capitol.

Capitolul al III-lea al lucrării tratează *Organizarea administrativă a Comitatului Zarand (1861-1876)*. Organizarea comitatului după 1861, funcționarea instituțiilor, alegerea funcționarilor comitatensi, administrarea românească a comitatului, alegerile de deputați pentru Dietă, împărțirea administrativă a Zarandului sunt aspecte reconstituite cu ajutorul fondurilor arhivistice și a publicațiilor apărute pe această temă.

În acest context, evenimentele desfășurate în plan extern și intern la jumătatea secolului al XIX-lea au oferit cadrul favorabil înființării Comitatului Zarand. Înfrângerile suferite de Imperiul austriac pe plan extern și contestațiile formulate de mișcările naționalităților, unificarea Principatelor dunărene și a Italiei, crearea noilor state naționale în granițele imperiului, colaborarea cu opoziția naționalităților, au obligat monarhia să-și reconsidere orientarea politică renunțând la sistemul absolutist și aducând la conducere o formație liberală. Prin legislația din 1860 se dădea monarhiei o Constituție cu caracter liberal. Diploma recunoștea individualitățile istorico-politice ale țărilor și provinciilor din imperiu și le permitea în organizarea lor internă autonomia avută înainte de 1848.

Aceste schimbări politice au declanșat în Imperiul habsburgic un puternic reviriment al mișcărilor naționale. Fiecare popor căuta să-și apere autonomia pe care o avusese înainte de instaurarea absolutismului. Menținerea autonomiei Transilvaniei este contracarată de încorporarea celorlalte teritorii românești care nu aveau o tradiție istorico-statală ca aceasta la Ungaria. La 27 decembrie 1860 cele patru comitate românești din vestul Transilvaniei, Crasna, Solnocul de Mijloc, Chioarul și Zarandul erau anexate Ungariei. Zarandul va aparține Ungariei până în 1876, când va fi desființat. În acest context, Comitatul Zarand, prin alegerea administrației românești, va realiza multe beneficii în favoarea populației românești din zonă.

În ce privește organizarea administrativă și evoluția comitatului, aspecte tratate pe larg în acest capitol, acestea s-au realizat prin punerea în aplicare a legilor din 1860, prin care se declanșează competiția la nivelul unităților administrative locale: comitate, districte, scaune, municipii și comune. Astfel, în martie 1861, este înființat Comitatul Zarand, cu sediul la Baia de Criș, acest comitat, în perioada funcționării sale, oferă cadrul juridic și administrativ pentru funcționarea instituțiilor, dar mai ales pentru dezvoltarea comunităților locale. Impunerea limbii române la nivelul comitatului, implicarea administrației în dezvoltarea comunităților locale a

favorizat unitatea la nivelul comitatului, dar a menținut și diversitatea unor comunități, mai ales în ce privește promovarea unui anume tip de activitate economică specifică comunității respective. În acest context politic privilegiat, nu este de mirare că putem vorbi de dezvoltarea învățământului primar confesional și mai apoi gimnazial, de sporirea rolului bisericii în comunitățile românești sau de înființarea unui spital la Baia de Criș. Toate aceste domenii funcționează în cadrul unei administrații organizate, implicate în problemele comunității pe care o reprezintă.

Organizarea din punct de vedere administrativ a Comitatului Zarand, pentru perioada 1861-1876, ne-a demonstrat activitatea desfășurată de către liderii politici pentru conservarea unei identități proprii, într-un context politic favorabil.

După cum rezultă din sursele analizate un rol important în cadrul procesului de organizare administrativă a comitatului îl au organismele de conducere locale.

În perioada studiată (1861-1876), administrația comitatului este românească, situație normală în condițiile în care majoritatea populației din comitat o reprezintă românii, fapt dovedit cu claritate de statisticile vremii. Schimbarea comitelui suprem sau numirea altor funcționari maghiari la conducerea comitatului influențează prea puțin caracterul românesc al administrației comitatense. În Comitatul Zarand adevăratul conducător în perioada 1861-1876 a fost Iosif Hodoș, vicecomitele acestei entități politico-administrative. Alegerile locale și pentru Dietă respectă foarte clar participarea românilor la viața politică din imperiu și la activitatea de conducere a comitatului.

Realizările administrației comitatense au fost numeroase, merită menționate mai întâi rezultatele în ceea ce privește impunerea limbii române ca limbă oficială la nivelul administrației comitatense. Acțiunile elitei locale au fost semnificative în acest sens. Limba română, datorită eforturilor elitei locale, se menține ca limba oficială în cadrul administrației comitatense până la desființarea comitatului, deși începând cu perioada anilor 1869-1872 se accentuează tendințele de impunere a limbii maghiare ca limbă oficială.

Cercetările istoricilor s-au îndreptat spre studiul fenomenelor de ansamblu cu accent mai redus pe funcționarea comunităților locale, astfel *realizările administrației zărăndene în domeniul administrației publice*, în perioada 1861-1876 pot fi reconstituite cu ajutorul documentelor arhivistice aflate la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Hunedoara, fond *Comitatul Zarand*, cercetare cuprinsă în capitolul al IV-lea al lucrării. Considerăm că realizările administrației românești rezultă practic din fiecare capitol tratat în cadrul lucrării, evident pe domenii distincte dar care împreună formează un tot unitar, bazat în mare parte pe componentele: administrație – societate-școală-biserică. În cadrul acestui capitol am tratat atribuțiile instituțiilor administrative locale dar și veniturile și cheltuielile realizate în cadrul comunităților zărăndene. Am avut în vedere acele realizări care se bazează pe contribuția locuitorilor din fiecare comunitate.

Situația materială grea a Comitatului Zarand nu a împiedicat reprezentanții administrației publice să se preocupe de buna administrare a tuturor domeniilor vieții publice, luând în calcul atât situația materială cât și cea spirituală. Astfel, au fost tratate aici, aspecte privind situația sanitară și securitatea publică sau aspecte legate de administrarea pădurilor și a drumurilor.

Componentele materiale au creat relații speciale din punct de vedere social. Sentimentul apartenenței la o comunitate, la un întreg, a determinat acceptarea și asumarea regulilor impuse de aceasta, spre binele fiecăruia și a întregului. Noile reglementări impuse la nivelul comitatului au generat un complex întreg de atitudini, în care fiecare componentă a avut ca scop final, slujirea binelui comun. A contribuit la aceasta și rolul important al bisericii, al credinței, care definea apartenența populației la neamul românesc.

Capitolul al V-lea propune analiza *Habitatului rural și a evoluției demografice a Zarandului* având în vedere aspecte ca: numărul și mărimea satelor (se are în vedere clasificarea localităților pe tipuri de sate după numărul de locuitori), tipuri de așezări și ocupații ale localnicilor, dar și aspecte demografice în evoluția istorică a Zarandului. De asemenea pornind de la datele statistice se analizează structura etnică a populației din fiecare comunitate a comitatului. Pornind de la sursele menționate *mișcarea naturală a populației* reprezintă un alt aspect al cercetării, avându-se în vedere analiza natalității, a mortalității, a căsătoriei în comunități din cadrul Comitatului Zarand sau chiar structura socio-profesională a locuitorilor comunităților din această unitate administrativ-teritorială.

Analiza, din punct de vedere demografic, a evoluției populației zărăndene ne ajută să înțelegem mai bine, anumite desfășurări, să încadrăm corespunzător evoluțiile politice, social-economice, culturale și mentale. Putem stabili astfel raportul dintre populație și factorii care influențează evoluția sau involuția acesteia. Și aici s-a înregistrat sporul natural influențat de noile condiții de dezvoltare. Au fost însă și momente când această curbă ascendentă a fost întreruptă de o serie de factori pe care membrii comunităților, în condițiile de atunci, nu aveau cum să le împiedice: epidemii, cum a fost cea de holeră sau condiții de mediu defavorabile. În ansamblu, înregistrăm un spor natural pozitiv, evoluție care se înscrie în tendința generală a perioadei.

Tratarea monografică a Comitatului Zarand implică și cercetarea aspectelor legate de *Elitele Comitatului Zarand și mișcarea națională*, în condițiile în care în 1860, Zarandul a fost anexat Ungariei, aspect care face parte din capitolul al VI-lea al lucrării.

Românii zărăndeni participă prin reprezentanții lor în Parlamentul de la Pesta în anii 1865-1875. Zarandul a fost reprezentat în cadrul acestei instituții de către Iosif Hodoș și Sigismund Borlea, intelectuali de seamă, care vor apăra interesele românilor din comitat și pe cele ale românilor în general, astfel participarea românilor în Parlamentul de la Pesta confirmă ascendentul lor în viața politică din imperiu.

Pe lângă participarea românilor în Dieta de la Pesta, petiționarismul a reprezentat o altă cale de apărare a intereselor românești și a drepturilor naționale. Elita comitatului adresează memorii, atât forurilor politice maghiare, cât și forurilor bisericești. Uneori chiar prin articole de presă militează pentru: menținerea unei conduceri românești la nivelul comitatului, menținerea limbii române ca limbă oficială la nivelul administrației comitatense și pentru menținerea acestui comitat românesc. Constatăm modernizarea acțiunilor politice românești în conformitate cu principiile liberale, renunțarea la formula pașoptistă revoluționară, în favoarea acțiunii legaliste și elitiste, întemeiată pe structurile elitare locale.

Se remarcă din cele prezentate, puternica implicare a elitelor comitatului în mișcarea națională a vremii, caracterizată de împletirea intereselor generale ale românilor cu cele particulare, specifice Comitatului Zarand.

Din analiza surselor rezultă că acest comitat, Zarand și-a definit particularitățile legate de utilizarea limbii române în administrație, alegerea funcționarilor, în cea mai mare parte de naționalitate română, cultivarea și exprimarea apartenenței la o structură care le asigura un statut special.

Tratarea monografică a Zarandului în perioada 1861-1876, adică în perioada administrației românești presupune și cercetarea aspectelor legate de *școală și biserică*. Nu am reușit să fim exhaustivi, ci doar să propunem o lectură alături de multe altele posibile pe marginea unor subiecte ca biserica și școala zărăndeană în perioada administrației românești.

După o lungă absență din peisajul istoriografic românesc, istoria ecleziastică suscită un viu și real interes în rândul specialiștilor dar și a unui public larg.

Preocupările științifice, în acest domeniu, atrag subiecte cum ar fi: organizarea instituțională a bisericii românești, statutul și condiția preoțimii, aspecte legate de sentimentul religios ca urmare a redescoperirii și valorificării bogatului filon documentar referitor la evoluția istoriei bisericești a românilor, mai ales de-a lungul secolelor XVIII-XIX, s-a putut asista în ultimul deceniu la publicarea unui important număr de articole și volume dedicate problematicii menționate. Cu toate acestea suntem încă departe de a avea o imagine de ansamblu completă asupra istoriei ecleziastice românești chiar și pentru zona Zarandului.

Astfel, capitolul al VII-lea al lucrării este destinat *Bisericii, greco-orientale și greco-catolice*. Istoria bisericii presupune ca domeniu de cercetare instituționalul, adică instituția bisericii, a clerului, a parohiei, a comunității de credință.

În structura acestui capitol am considerat important să analizăm evoluția bisericii din comitat anterioară anului 1861. Astfel, ne-am oprit asupra evoluției acestei instituții în veacurile mai îndepărtate, asupra modului său de organizare și funcționare precum și asupra relațiilor cu alte

structuri de organizare bisericească, centrale sau locale, de la protopopiate la episcopie. În subcapitolul *Rolul și situația materială a preoților în Comitatul Zarand. Organizarea bisericească*, am încercat să reținem rețeaua teritorială – protopopiate și parohii ortodoxe și greco-catolice care funcționau în Comitatul Zarand, dar am avut în vedere și rolul și condiția preotului, aspect important dacă luăm în calcul contribuția pe care o are clerul la formarea elitei românești. Am acordat atenție și problemei formației și pregătirii intelectuale a preoțimii, în condițiile în care sursele cercetate oferă puține informații în acest sens. Ne-am referit, de asemenea la implicarea comunității în construirea bisericilor și înzestrarea acestora. Instituția bisericii a fost abordată și din perspectiva relațiilor interconfesionale dintre ortodocși și greco-catolici, în măsura în care sursele existente au permis acest lucru. De remarcat însă, că în 1869, în condițiile dezvoltării demografice, din punct de vedere confesional populația Zarandului era structurată astfel: ortodocși 95,73%, greco-catolici 1,21%, romano-catolici 2,06%, reformați 0,72%, izraeliți 0,23%, alte religii reprezintă sub 1% din totalul populației.

Evoluția învățământului confesional a fost analizată mai ales pe baza informațiilor oferite de către cele două fonduri arhivistice *Protopopiatul ortodox Brad* și *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, la care se adaugă fondul *Comitatul Zarand* și fondul *Hodoș Iosif*, aspect tratat în capitolul al VIII-lea al lucrării.

Cercetarea încearcă să scoată în evidență rolul pe care administrația comitatului dar și comunitățile locale îl au în susținerea bisericilor și a școlilor; de fapt situația materială a acestor comunități influențează evoluția celor două instituții românești.

Realizări semnificative au fost și în domeniul învățământului, creșterea numărului de școli confesionale românești s-a datorat în mare măsură și eforturilor administrației comitatense. În problema învățământului, administrația comitatensă a conlucrat cu clerul pentru susținerea și dezvoltarea unui învățământ confesional, în limba națională. Se relevă aici interdependența problemelor școlare cu realitățile social-economice, dar și cu cele politice și naționale la nivelul comitatului. Școala acționează prin pregătirea noilor cadre de funcționari asupra componentei păturilor și categoriilor sociale românești, în condițiile în care învățământul, limba și biserica au fost factorii de bază ai menținerii naționalității românilor.

Școlile sunt creația obștilor sătești care hotărăsc în ultimă instanță funcționarea lor, și suportă singure toată povara materială a instrucției, de la ridicarea școlii până la plata învățătorului, fie dintr-o sursă a întregii comunități, fie din contribuția obligatorie a membrilor săi. Biserica revendică patronajul moral al educației, dar este departe de a-și asuma sarcinile ei materiale.

În perioada desființării Comitatului Zarand în comunitățile care aparțineau protopopiatului ortodox Brad doar în opt comune nu existau edificii școlare, la: Blăjeni, După Piatră, Luncoiu de

Sus, Podele, Mihăileni, Peștera, Potingani și Prihodiște, dar nu era nicio comună în care să nu se fi ținut școală, iar împreună la o școală erau comunitățile Țebea, Rișca și Căraciu, București și Rovina, Prihodiște și Tătărești.²

Cu înființarea gimnaziului din Brad, românii din Transilvania aveau patru licee teoretice (două și cele mai vechi, greco-catolice, la Blaj și Beiuș, unul ortodox la Brașov, unul grăniceresc, național român, la Năsăud) și un gimnaziu, ortodox cu statut aprobat pentru a funcționa ca liceu complet, cel de la Brad.³

În concluzie putem afirma că activitatea școlii confesionale din Comitatul Zarandului s-a desfășurat în condiții dificile, mai ales din perspectivă social-economică, nu poate fi însă, ignorat procesul de modernizare al societății, chiar în contextul dificil al dualismului austro-ungar, în paralel cu politica de uniformizare etnică, în scopul formării unui stat național ungar. Planurile autorităților ungare erau de subordonare a instituțiilor controlate de naționalități, biserica și școala, în contextul mai vast al politicii de maghiarizare. Școala confesională românească, alcătuită în situația de față din școli ortodoxe și greco-catolice (la care am făcut referire pe parcursul lucrării) de pe cuprinsul celor două protopopiate ortodoxe, de la Brad și Hălmagiu și protopopiatul greco-catolic din Hălmagiu a fost mereu în atenția autorităților maghiare drept un factor de conservare a românismului. Atitudinea solidară a comunităților, în favoarea școlii, și a religiei ortodoxe, respectiv greco-catolice, a dus în ultimă instanță la accentuarea conștiinței naționale la românii ardeleni, favorizată și de mișcarea națională reprezentată de elitele românești ale comitatului.

Lucrarea abordează un subiect de istorie regională, reconstituirea istorică încercând însă integrarea în istoria Transilvaniei secolului al XIX-lea. Temele abordate au încercat să surprindă caracteristicile particulare ale perioadei (1861-1876), benefică pentru administrația Comitatului Zarand dar, mai ales, pentru locuitorii săi.

Cercetarea actuală vizează biserica și școala, analizate prin aceeași perspectivă a istoriei locale, ținând cont de particularitățile fiecărei comunități, însă și de încadrarea acestor informații în contextul general al perioadei.

Prin cercetarea de față ne-am propus să contribuim la descoperirea și valorificarea a noi surse documentare referitoare la cele mai importante aspecte din viața unui popor, al unei regiuni, a celor 98 de comunități care în perioada 1861-1876 au format Comitatul Zarandului, cu sediul la Baia de Criș.

Analiza Comitatului Zarand, a evoluției și perioadei de existență a acestuia, 1861-1876, permite stabilirea trăsăturilor distincte ale acestei entități administrative românești. Elementele

²SJANH, Fond *Protopopiatul ortodox Brad*, d. 2/1879, f. 10.

³Nestor Lupei, Romulus Neagu, *Monografia Liceului „Avram Iancu” Brad (1869-1969)*, p. 22.

definitorii reies din analiza elementelor componente asupra cărora a fost realizată cercetarea. S-au remarcat în acest sens evoluția istorico-teritorială, viața social-economică, funcționarea administrației românești și realizările acesteia, implicarea zărăndenilor în susținerea mișcării naționale, funcționarea bisericii și a școlii în spațiul zărăndean.

În concluzie putem afirma că această perioadă a administrației românești, a fost una benefică pentru Comitatul Zarand, având o majoritate românească. Aceste realizări nu au dispărut odată cu desființarea acestei unități politico-administrative, este important însă, că efectele pozitive ale acestor realizări au fost transmise generațiilor viitoare, constituind baza unei dezvoltări durabile, fie că este vorba de modul de viață, ocupații, învățământ sau organizare bisericească. De remarcat este faptul că pentru perioada analizată, granițele comitatului rămân nemodificate și corespund cu cele din 1861. Toate măsurile luate de către autoritățile maghiare nu au reușit să modifice caracterul românesc al acestui comitat. Punctul culminant al măsurilor luate de către autoritatea conducătoare îl constituie desființarea acestei entități politico-administrative în 1876.

Pornind de la informațiile arhivistice, presă și surse bibliografice am încercat o reconstituire a faptelor situate pe terenul înfruntărilor politice în cadrul acestui comitat românesc, Zarandul, aflat în această perioadă 1861-1876, în granițele statului maghiar. Lucrarea propune tratarea monografică a acestui comitat românesc, în cadrul unei structuri tematice, bazată pe principalele aspecte istorice, politice, demografice, sociale, economice, spirituale și educaționale.

Cuvintele cheie:

Comitat,
Zarand,
administrație românească,
limba română,
aspecte demografice,
biserica,
școli confesionale.

CUPRINS

INTRODUCERE	1
CAPITOLUL I. STADIUL CERCETĂRILOR PRIVIND ISTORIA COMITATULUI ZARAND (1861-1876). REPERE ISTORIOGRAFICE.....	5

CAPITOLUL AL II-LEA. EVOLUȚIA TERITORIALĂ ȘI ISTORICĂ A COMITATULUI ZARAND PÂNĂ ÎN 1876	23
II.1. Caracteristici geografice	23
II.2. Evoluția teritorială și istorică a Zarandului	27
II.3. Implicațiile zărăndenilor în evenimentele istoriei naționale	37
CAPITOLUL AL III-LEA. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A COMITATULUI ZARAND (1861-1876)	48
III.1. Cadrul general administrativ	48
III.2. Organizarea și evoluția Comitatului	51
III.3. Instituții și structuri funcționale în cadrul Comitatului	67
III.4. Desființarea Comitatului	74
CAPITOLUL AL IV-LEA. REALIZĂRILE ZĂRĂNDENE ÎN DOMENIUL ADMINISTRAȚIEI PUBLICE (1861-1876)	79
IV.1. Atribuții ale instituțiilor administrative	79
IV.2. Situația sanitară și securitatea publică în Comitatul Zarand	88
IV.3. Administrația pădurilor și a drumurilor	93
CAPITOLUL AL V-LEA. HABITATUL RURAL ȘI URBAN. EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ ÎN COMITATUL ZARAND	99
V.1. Numărul și mărimea comunităților din Comitatul Zarand	99
V.2. Tipuri de așezări și ocupații ale localnicilor	113
V.3. Aspecte demografice în evoluția istorică a Zarandului	121
V.4. Evoluția demografică a comunităților din Comitatul Zarand	126
V.4.1. Natalitatea	127
V.4.2. Mortalitatea	133
V.4.3. Sporul natural	140
V.4.4. Căsătoria	143
CAPITOLUL AL VI-LEA. ELITELE COMITATULUI ZARAND ȘI MIȘCAREA NAȚIONALĂ	151
VI.1. Problema limbii	151
VI.2. Petiționarismul românesc	162
VI.3. Moartea și înmormântarea lui Avram Iancu	168
VI.4. Activitatea deputaților zărăndeni în Parlamentul de la Pesta	173
CAPITOLUL AL VII-LEA. BISERICA ÎN COMITATUL ZARAND (1861-1876)	181

VII.1. Evoluția bisericii în Zarand	181
VII.2. Organizarea bisericească în Comitatul Zarand	191
VII.3. Instrucția clerului	199
VII.4. Situația materială a bisericilor și a preoților din Comitatul Zarand	203
VII.5. Edificii bisericești	208
VII.6. Biserica Greco-catolică în Comitatul Zarand	213
VII.7. Relațiile între ortodocși și greco-catolici în Comitatul Zarand.....	221
CAPITOLUL AL VIII-LEA. EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI CONFESIONAL ÎN COMITATUL ZARAND (1861-1876)	224
VIII.1. Apariția și evoluția învățământului până la 1861 în Ținutul Zarandului	224
VIII.2. Legislația școlară	231
VIII.3. Dezvoltarea învățământului în Comitatul Zarand (1861-1876)	243
VIII.4. Edificii școlare. Situația materială a școlilor și a învățătorilor.	249
VIII.4.1. Edificii școlare	249
VIII.4.2. Situația materială și rolul învățătorilor	252
VIII.4.3. Pregătirea învățătorilor	258
VIII.5. Frecvența elevilor	263
VIII.6. Obiectele de studiu. Rezultate la examene	267
VIII.7. Înființarea gimnaziului din Brad	271
CONSIDERAȚII FINALE	278
ANEXE	283
III.1. Împărțirea districtului Zarand în cercuri pretoriale - 19 aprilie 1872	283
III.2. Membrii Comitatului - pe baza titlului cu dare mai mare – 1872	286
III.3. Lista membrilor aleși pentru Comisia Centrală	288
III.4. Funcționarii Comitatului Zarand în 1876	290
III.5. Statutul comunal	291
IV.1. Preliminariu despre percepțiunile unor comunități pe anul 1865	296
IV.2. Însemnarea sumelor pe comunitățile din protopopiatul Hălmagiului sub titlul „Convenția episcopescă” pe care aceste comunități la dau pe an	298
V.1. Date statistice privind populația Zarandului	301
V.2. Sigiliile unor comunități din Comitatul Zarand	306
V.3. Date statistice privind comunitățile care au făcut parte din Comitatul Zarand după religie - 1880	308
V.4. Date statistice de stare civilă	311

V.5. Evoluția demografică a unor comunități din Comitatul Zarand	316
VII.1. Planul bisericii greco-catolice din Ruda	321
VIII.1. Situație privind rezultatele și prezența elevilor la examene în școlile confesionale din Protopopiatul ortodox Brad în preajma desființării Comitatului Zarand	323
VIII.2. Situația școlară în Comitatul Zarand în anul 1872	325
Harta Comitatului Zarand în perioada (1861-1876), întocmită de inginerul Hegerva Henrik	330
BIBLIOGRAFIE	331
CUPRINS	343